

ПОНЯТТЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ, ЙОГО СУТНІСТЬ ТА МІСЦЕ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Горячук В.Ф.

В статті розглянуті питання еволюції поняття людського капіталу, зроблено порівняльний аналіз фізичного та людського капіталу, визначена особлива роль моральної складової людського капіталу як вектору його використання, сформульовано парадокс про вплив моралі на вартість людського капіталу, здійснено аналіз людського капіталу як сукупності економічних відносин

Основою суспільного багатства, соціально-економічного розвитку й прогресу є рівень загальнокультурної й професійної компетентності, творчої, підприємницької й цивільної активності всього населення країни, що накопичується поколіннями. Ще А. Сміт вважав, що основний капітал складається з машин і інших знарядь праці, будівель, землі й «із придбаних і корисних здатностей всіх жителів і членів суспільства» [1, с. 294]. Однак, протягом тривалого часу, аж до середини 20 століття, основним предметом дослідження залишався фізичний капітал і джерела його нагромадження.

У другій половині 20-го століття і, особливо, з переходом розвинених країн до етапу постіндустріального суспільства стало ясно, що трактування поняття капіталу обмежене фізичним капіталом не дозволяє відповісти на цілий ряд питань державного управління і соціально-економічного розвитку суспільства. В умовах, коли освіта, інновації й інформатизація стали визначальними факторами соціально-економічного розвитку суспільства, коли провідну роль в економіці стали грати високотехнологічні компанії, у яких фізичний капітал перестав бути визначальним. На перше місце стали висуватися дослідження людського, соціального, інтелектуального та інших видів капіталу. Дослідження Г. Беккера, П. Бурд'є, Дж. Коулмана, Ф. Фукуями, В. Радаєва та інших вчених забезпечили значний прогрес у формуванні теоретичної бази розуміння капіталу в широкому значенні [2-7].

Продуктивні якості і характеристики працівника були визнані особливою формою капіталу на тій підставі, що їхній розвиток вимагає значних витрат часу і матеріальних ресурсів і що вони, подібно фізичному капіталу, забезпечують своєму власникові доход. Існуюче уявлення, що капітал складається з одних фізичних активів, було підірвано.

Продуктивні якості людини були визнані найважливішим елементом національного багатства й, тому, їх варто розглядати й враховувати, як і інші елементи капіталу. Були змінені традиційні уявлення про капітал. І. Фишер взагалі запропонував розуміти під капіталом запас благ, продуктивне використання яких є тривалим процесом, у результаті якого формується потік доходів [8, с. 105].

Найчастіше під людським капіталом розуміють сукупність усіх продуктивних здатностей людини, в першу чергу, це сукупність професійних знань, умінь і навичок, одержаних у процесі навчання й підвищення кваліфікації, а також здоров'я людини, які використовуються протягом певного часу для виробництва товарів і послуг та одержання доходу [3, 5-10].

Одним з основних положень сучасної теорії людського капіталу є теза про аналогію між фізичним та людським капіталом. А. Сміт вважав, що придбання людиною корисних здатностей, а також утримування їхнього власника протягом його виховання або учнівства, завжди вимагає реальних витрат. Ці корисні здатності представляють собою основний капітал, який будучи частиною стану людини, разом з тим стає частиною багатства всього суспільства. Більшу спритність і вміння робітника можна розглядати з тієї ж точки зору, як і машини й знаряддя виробництва, які скорочують або полегшують працю і які, хоча й вимагають відомих видатків, але відшкодовують ці видатки разом із прибутком» [1, с. 295].

Знання, навички, майстерність людини, його здоров'я, подібно фізичному капіталу, служать протягом тривалого періоду часу, обмеженого строком життя, забезпечують виробництво товарів й послуг, що мають вартість. Причому людський капітал здатний, також як і фізичний, морально застарівати до того моменту, коли відбудеться його повне фізичне зношування.

Подібно фізичному капіталу, здатності, знання, навички людини мають властивість накопичуватися. При цьому їхнє формування й розвиток вимагає як від самої людини, так і від суспільства в цілому досить значних витрат часу, праці, матеріальних і фінансових ресурсів, тобто інвестицій у людський капітал, які забезпечують можливість одержання більше високого доходу в майбутньому.

Як відзначає Р. Капелюшников аналогію між людським і фізичним капіталом не можна вважати повної [3]. Людський капітал втілений у людині не може продаватися або передаватися, або передаватися у спадок, як матеріальні цінності. Як слідство цього на ринку встановлюються тільки ціни за "оренду" (використання послуг) людського капіталу у вигляді ставок заробітної плати, тоді як ціни на нього відсутні. Не зважаючи на це більшість дослідників вважають, що, у головному, людський капітал подібний фізичному: він являє собою благо тривалого

користування, що забезпечує його власникові дохід; його формування й відтворення вимагає видатків (інвестицій); він може фізично зношуватися й морально застарівати; він має властивість накопичуватися.

Визнавая схожість фізичного та людського капіталу, для більш повного уявлення про співвідношення цих двох явищ важливо також здійснити аналіз їх відмінностей, які залишаються по за увагою більшості дослідників.

По-перше, невіддільність людського капіталу від суб'єкта, який ним володіє, обумовлює нульову ліквідність людського капіталу у порівнянні з фізичним капіталом. Крім того, власник людського капіталу не може передати його в якості застави, законсервувати або ліквідувати за залишковою вартістю.

По-друге, на відмінність від фізичного капіталу, який накопичується тільки шляхом капіталізації створеної доданої вартості, людський капітал накопичується ще й шляхом споживання доданої вартості у процесі задоволення людиною своїх потреб. Наприклад, відвідання художніх виставок, участь у шахових та інших змаганнях аматорів, мандрювання у горах, читання художньої літератури, спілкування в рамках громадських організацій і т. ін.

По-третє, період накопичення людського капіталу на відмінність від фізичного капіталу обмежено строком життя людини.

По-четверте, якщо зі смертю власника фізичного капіталу останній залишається, то зі смертю власника людського капіталу останній зникає.

По-п'яте, для формування людського капіталу недостатньо інвестицій, часто необхідна ще наполеглива праця самої людини. Наприклад, сплата вартості навчання людини у вищому учбовому закладі не гарантує збільшення її людського капіталу. Ще необхідні відповідні здібності людини та її цілеспрямована діяльність щодо засвоєння знаній.

Таким чином, розглядаючи поняття людського капіталу необхідно казати не лише про аналогію між ним та фізичним капіталом, але й наявність низки відмінностей між ними.

Потребує свого вирішення питання щодо необхідності введення поняття людського капіталу та у чому його відмінність від поняття робочої сили. Якщо звернутися до визначення робочої сили, запропонованого К. Марксом «Під робочою силою, або спроможністю до праці, ми розуміємо сукупність фізичних та духовних здібностей, якими наділений організм, жива особистість людини, і які пускаються нею в дію кожен раз, коли вона виробляє які-небудь споживчі вартості» [11, с. 179], то видно, що це визначення мало в чому відрізняється від вище наведених визначень людського капіталу. Виникає питання доцільності введення поняття людського капіталу. Як зазначає В. Мандибурра це обумовлено об'єктивними та ідеологічними обставинами.

Об'єктивними обставинами введення поняття "людський капітал" є необхідність теоретичного віддзеркалення реального існування в системі виробничо-економічних відносин тієї їх складової, яка інтегрує нагромадження сукупних капітальних витрат на формування та відтворення трудового потенціалу як на рівні окремо взятої особи, так і на загальносуспільному рівні [12]. До цього слід додати, що виникнення поняття людського капіталу також обумовлено переходом розвинених країн до етапу постіндустріального суспільства коли рівень освіти, інновації й інформатизація стали визначальними факторами соціально-економічного розвитку суспільства. З іншого боку, на думку В. Мандибуря, виникнення поняття людського капіталу обумовлено ідеологічною замовою «...довести єдність існування «людського» і «нелюдського» капіталу, що дозволяє їхнім власникам отримувати доходи, та забезпечувати існування та взаємодію її власникам на засадах рівноправного партнерства. При цьому про жодну експлуатацію праці капіталом мова взагалі не може вестися» [12].

Що стосується відмінностей між поняттями людського капіталу та робочої сили, то слід зазначити, що К. Маркс, розглядаючи поняття робочої сили, не обмежувався лише її визначенням, але й велику увагу приділяв дослідженню робочої сили, як відображенню конкретних соціально-економічних відносин між власником фізичного капіталу та найманим працівником. Тому головна відмінність поняття робочої сили від поняття людського капіталу полягає в тому, що рамках першого поняття розглядаються ще й відносини, пов'язані з ним і які найбільш повно відображають його сутність. В той же час більшість дослідників людського капіталу оставляє по за увагою цей аспект, що не дозволяє скласти всебічне уявлення про сутність людського капіталу.

Поряд з освітньо-кваліфікаційним трактуванням людського капіталу все більше визнання одержує розширене трактування цього поняття, що містить у собі не тільки освітні й продуктивні здатності людини, тобто здатності створювати товари й послуги, але й інші якості людської особистості, а саме, соціальні, культурні, психофізичні, світоглядні. У сучасних умовах високого рівня освіти вже недостатньо. Хороший працівник повинен не просто мати навички, але й бути мотивованим до їх застосування. Він повинен не просто виконувати свої обов'язки, а творчо підходити до справи. Творчі та психологічні якості працівника стають важливим джерелом росту людського капіталу.

Широке розуміння людського капіталу містить у собі вміння людини поводитися в суспільстві, підтримувати бесіду, заводити знайомства, його комунікабельність, ділові, дружні й сімейні контакти, моральні якості. Важливим елементом у структурі людського капіталу виступають природні здібності, тобто ті якості й властивості, якими

наділена кожна людина від народження. Саме природні здібності відрізняють людей друг від друга. Тому віддача від інвестицій у людський капітал різних людей характеризується значними індивідуальними коливаннями.

Широка трактовка людського капіталу запропонована А. Сиразезою включає в це поняття комплекс успадкованих при народженні й придбаних у процесі життєдіяльності знань, навичок, мотивацій, здатностей, досвіду, майстерності, а також фізичного й психологічного здоров'я людини, можливостей його адаптації до умов, що змінюються, як потенційної здатності перетворення людини й суспільства [13].

З огляду на різноманіття людського капіталу як явища виділяють наступні його складові [8, с. 109]:

- капітал освіти, що підрозділяється на загальноосвітній і спеціальний;
- капітал здоров'я, де можна виділити генетично закладений й придбаний протягом життя в результаті здорового способу життя й відповідних витрат часу й фінансів;
- соціально-психологічний капітал, що характеризує психологічний стан суспільства в цілому (опір стресовим, кризовим ситуаціям) і індивідуума зокрема, так і ментальні й духовні цінності;
- капітал культури, що підрозділяється на споживчий і високодуховний, формування останнього вимагає додаткових інвестицій і філософсько-духовного виховання.

Вищезазначені складові людського капіталу визначають його потенціал щодо діяльності, яка може бути спрямована не тільки на створення доданої вартості та суспільних благ, але й на їх привласнення і навіть знищення. Напрямок використання людського капіталу, в значній мірі, визначається пануючій в суспільстві ідеологією та наявними моральними цінностями, прийнятими населенням. Людський капітал окремої людини, групи людей та суспільства в цілому слід розглядати як інструмент, який може бути використано як на благо, так і на шкоду суспільству. Залежить це від ще однією "невидимої" руки - моралі, яка не тільки регулює економіку, але й суспільні процеси. Тому говорячи про складові людського капіталу, слід додати ще одну, а саме, моральну складову.

Без моралі людина хоч бідна, хоч багата може бути небезпечною для суспільства, держави та економіки. При цьому рівень небезпеки значно зростає, якщо ця людина має високий рівень освіти, значну фізичну силу та інші здібності. Особливо зростає небезпека, коли мова йде про об'єднання таких людей. Як зазначає В. Геєць "боротьба за примноження та нагромадження власності у той спосіб, що ми бачимо сьогодні, не вимагає дотримання норм права та ділової етики в

партнерських стосунках. ... постійно виявляється прагнення їх порушувати, і не тільки поза законами, що їх регламентують, а так званим "законним шляхом", змінюючи ті чи інші регламенти та власне, і самі закони, вносячи до них поправки залежно від ситуації, що склалася на даний час" [14, с. 336], "...значна маса людей зорієнтована на незаконне привласнення та тіньову діяльність. Різниця лише в тому, що одним завдяки корпоративним цілям це доступно і вдається, а інші відстороненні й знедолені або просто пограбовані" [14, с. 343]. Виходячи з цього, можна казати про вкрай важливу роль моральної складової людського капіталу, яка визначає не тільки вектор його використання, але й стан суспільних і державних інститутів.

Враховуючи вищевикладене пропонується людський капітал розглядати як комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих здібностей успадкованих при народженні, придбаних у процесі життєдіяльності знань, навичок, мотивацій, здатностей, досвіду й майстерності, можливостей їхньої адаптації до умов, що змінюються, фізичного й психологічного здоров'я людини, а також моральних цінностей, сповідуємих людиною.

Структуру людського капіталу складають наступні складові: природні здатності, освіта, здоров'я, культура, психологічна стійкість і мораль. Остання складова має особливу й вкрай важливу роль, бо вона визначає вектор та ефективність використання інших складових людського капіталу. В цьому полягає принципова відмінність моралі від інших складових людського капіталу.

Відповідно до визначень у різних словниках «мораль - система норм, що регулюють дії людини в суспільстві; система поглядів на життєве призначення людини, що охоплює поняття добра й зла, справедливості, совісті, сенсу життя». Тобто мова йде про речі, які суспільство вважає вкрай важливим для свого позитивного розвитку, і це декларується на державному рівні. Про важливість моральної складової людського капіталу вказував М. Вебер у своїй праці "Протестантська етика й дух капіталізму" описуючи обряд вступу майбутнього банкіра в баптистку громаду, яка строго дотримується вірності релігійним традиціям і приймає нових членів лише після самої ретельної перевірки і педантичного вивчення їх способу життя, починаючи із самого раннього дитинства (безладний спосіб життя? відвідування трактирів? танці? театр? карти? неточність у виконанні грошових зобов'язань? які-небудь інші прояви легкодумства?). Сам факт вступу в громаду розглядалася як абсолютна гарантія етичних якостей людини. Тому згаданий майбутній банкір може з повною впевненістю розраховувати на внески всієї округи й на надання йому необмеженого кредиту поза всякою конкуренцією. Цій людині успіх гарантований [15].

Тобто, підтвердження етичних якостей майбутнього банкіра суттєво збільшує його людський капітал. С того часу, коли М. Вебер написав свою працю пройшло близько 100 років і, безумовно, в світі багато що змінилося, але й досі люди в особистих і ділових стосунках воліють мати справу з порядними і чесними людьми та партнерами.

Таким чином, напрошується висновок, що наявність моральної складової збільшує людський капітал. Це якщо розглядати це явище з загально суспільної точки зору. Але якщо це розглядати з точки зору окремої людини, з суто економічних позицій і оцінювати вартість людського капіталу як і фізичного капіталу на основі доходного методу, виявляється, що в сучасних умовах, часто, можна одержати набагато більшу матеріальну вигоду порушуючи норми моралі, ніж їх дотримуючись. Тобто відсутність моралі може збільшувати вартість людського капіталу окремої людини і навпаки, наявність моралі може її зменшити.

На підтвердження наявності цього парадоксу можна привести висловлення А. Гриценко на круглому столі, присвяченому питанням моралі та бізнесу «...бізнес або капітал, капіталізм, перевертає відносини суб'єкта й об'єкта. В умовах капіталізму справжнім суб'єктом є капітал. Капіталіст це лише персоніфікація. Справа в тому, що Іванов, Петров, будь-яка людина, що діє, є лише уособленням капіталу, капіталу ж потрібно самозростати. І якщо той, хто персоніфікує цей капітал, діє морально, то тим самим він не сприяє зростанню капіталу, і тоді капітал його просто "скидає". Тому капіталіст по своїй природі, якщо він успішний, то не може бути моральним. Якщо він моральний, його викидає, і приходять людина, що відповідає цьому поняттю» [16].

Таким чином, існує парадокс, а саме, з суто економічних позицій мораль як позитивне явище не збільшує, а навпаки, зменшує вартість людського капіталу.

Чи є спосіб вирішення цього парадоксу. Однозначної відповіді на це на має. Як зазначає А. Гриценко «І як би нам не хотілося робити все моральним, поки ми не досягнемо певного рівня розвитку, коли багатство стане таким, коли самозростання й одержувані відсотки вже не є такими актуальними, доти ми нічого по суті й кардинально вирішити не зможемо. Але є ще об'єктивний спосіб вирішення. Це протиріччя між мораллю й бізнесом, що укладено в самому капіталі. Зараз багато пишуть і говорять про людський капітал, цінність якого стає головним для зростання цього капіталу. І тоді капітал по своїй власній логіці починає піклуватися про своє зростання. Якщо від конкретного вченого залежить, що він сьогодні напише, а в мене завтра завдяки цьому буде 2 млн. прибутку, так я цьому вченому й умови створюю - буду піклуватися про те, щоб у нього зарплата була такою, на яку він би міг поїхати відпочити, тому що його творчі здатності - це мій прибуток. І якщо це відбувається, то тоді все вирішується об'єктивно - я піклуюся про капітал, і самозростання для мене - ціль. Але самозростання може бути тільки тоді, коли я піклуюся про людину. Це і є людський капітал, і це загадка тієї історії або розгадка тієї

загадки, що історично поставлена перед нами. Звідси питання: "Що повинне бути зроблене практично, щоб поліпшити в нас моральні відносини?". Головна відповідь пов'язана з розвитком виробництва, з підвищенням технологічного рівня, з розвитком загальної освіти й культури. Але те, що я сказав, зовсім не означає, що нехай все саме по собі вирішується. Нічого не вирішиться. Рішення буде тоді, коли є момент цієї включеності. Але яка може бути включеність, і що ми хочемо із цієї моралі й моральності, якщо всі зневажають закони. Але росток повинен бути. Якщо його не буде, то нічого й не буде» [16].

При розгляді такого явища як людський капітал важливо відрізнити його об'єктивну сутність від ідеологічної складової, бо як зазначає В. Мандибура теорія "людського капіталу" по своїй суті є концептуальним напрямом, що може бути віднесений до ідеологічного замовлення. Після Другої світової війни Заходу здавалось, що "посилення соціалістичної системи на третьому етапі загальної кризи капіталізму" є явищем реальним й історично небезпечним для системи, основу якої становив капіталістичний спосіб виробництва. Саме у цей період, поряд з теоріями "конвергенції двох протилежних суспільних систем", "соціалізації капіталізму", "шведської моделі соціалізму", виникли та почали поширюватись доктрини тотальної капіталізації сучасних виробничих відносин, тобто виникли засади теорії "капіталізму для всіх". В. Мандибура підкреслює, що сьогодні "капітал" є найбільш політично заідеологізованою категорією, внаслідок чого має місце вихолощення у змістовному розумінні його найважливішої складової, а саме, сукупності економічних відносин, що найбільш повно відображують його базисну сутність. Насамперед це стосується системи відносин між власниками капіталу та найманими працівниками, передусім, у тих відносинах, що виникають з приводу розподілу та привласнення кінцевого результату виробництва. Він також, звертає увагу на те, що після краху соціалістичної системи інтерес науковців Заходу до "подальшого, поглиблення теорії людського капіталу" фактично впав до нульової позначки. [12].

Економічні відносини, що існують в капіталістичній економіці, між власниками людського та фізичного капіталу, не дозволяють казати про рівноправне партнерство власників людського та фізичного капіталу. Це обумовлено наступними причинами.

По-перше, не зважаючи на суспільний характер створення доданої вартості, вона привласнюється власником фізичного капіталу. А власник людського капіталу отримує вартість, яка забезпечує йому тільки засоби для життя.

По-друге, власники людського капіталу, у більшості випадків не мають доходу та власності, які б дозволяли їм значний період час підтримувати своє існування. Це примушує їх постійно продавати свої продуктивні здібності власнику фізичного капіталу на умовах продиктованих останнім.

По-третє, можливості власників фізичного та людського капіталу щодо накопичення капіталу суттєво відрізняються. На відмінність від власника фізичного капіталу власник людського капіталу (окрема людина), як правило, може найняти тільки невелику кількість робітників, оскільки не володіє значним фізичним капіталом, необхідним щоб забезпечити знаряддями праці велику кількість робітників. Відповідно обмежена його можливість щодо отримання частки доданої вартості, що створюється найманими працівниками, і відповідно обмежена можливість значно збільшити свій фізичний капітал. Як слідство ми є свідками наявності у світі власників величезного фізичного капіталу обсягом у десятки млрд. \$ США. У той же час, вартість людського капіталу окремої людини, навіть дуже високоосвіченої і кваліфікованої, менше на кілька порядків.

Крім того, слід зазначити, що якою б якісною складністю не відрізнявся трудовий процес і якої б високої якості трудовий потенціал у ньому не використовувався, існує декілька незмінних особливостей реалізації робочої сили у трудовому процесі в умовах капіталізму, у тому числі і в його сучасному стані [12]:

1) найманий спеціаліст працює під контролем власника (власників) капіталу або осіб, що уповноважені власниками здійснювати цю функцію (менеджери, майстри, директори, керівники виробничих підрозділів тощо). Тобто робоча сила реалізується за стандартами і нормативами праці та на умовах виконання тих вимог трудової дисципліни, які найманий працівник має виконувати відповідно до угоди продажу особистого трудового потенціалу, які закріплені в умовах трудового контракту;

2) за власником капіталу залишається правова можливість відмови від акту купівлі робочої взагалі, або створення ситуації «підвішеності» найманого робітника шляхом реалізації так званого "терміну випробування";

3) наймані фахівці будь-якого кваліфікаційного рівня працюють на умовах, за якими продукти їхньої праці (у тому числі й інтелектуальної) підлягають відчуженню на користь роботодавців, тобто результат кількісної і якісної міри їх праці обов'язково переходять у приватну власність дійсних власників авансованого капіталу.

Як зазначають А. Бузгалін і А. Колганов, у найближчій історичній перспективі перед капіталістом стоїть завдання підпорядкування новаторського, інноваційного та професійного потенціалу працівників і процесів їхнього відтворення. І тут капіталом випробувана складна система механізмів та інструментів:

- різні механізми часткового зняття формального підпорядкування праці капіталу шляхом залучення працівників до виконання функцій капіталу, зокрема, управління власністю, виробничі ради у ФРН, "кружки якості" у Японії й ін. Ці механізми, з одного боку, забезпечують збереження контролю в руках капіталу, а з другого боку, мобілізують новаторський потенціал працівників з метою нагромадження капіталу. У

той же час ці механізми створюють елементи асоційованої соціальної творчості працівників і цим особливо цінні для майбутнього.

- розвиток феноменів підприємництва й менеджменту, коли творчі, новаторські здатності людини (причому, як правило, найбільш талановитих осіб) підкоряються капіталом і спрямовуються в сферу діяльності по зміцненню його гегемонії;

- теорія "людського капіталу", в основі якої лежить дійсний феномен деякої аналогії творчої діяльності як загальної праці, що створює необмежену цінність, і капіталу як самозростаючої вартості. При цьому робиться спроба довести, що всі люди в цьому світі власники капіталу, що дозволяє їхнім власникам отримувати доходи, та забезпечувати існування і взаємодію їх власників на засідках рівноправного партнерства. При цьому про експлуатацію праці капіталом мова не може вестися.

- монополізація капіталом "засобів виробництва" творчої діяльності: розвиток приватної власності на know how і інші культурні цінності приводить до свого роду "огороженню" капіталами культурних просторів, доступ у які можливий для творця тільки шляхом устрою на роботу у фірму. Як слідство виникає ірраціональний по своєму змісту феномен власності корпорації на результати творчої діяльності і нові здатності працівника-творця (панування довгострокових контрактів).

- «виробництво» творчих особистостей так само монополізується капіталом, що контролює найбільш високоякісні навчальні заклади й центри перепідготовки кадрів [17].

- зрачування еліти корпоративного капіталу та еліти новаторів ("професіоналів") мультипліцирує владу капіталу "перемножая" владу сучасного корпоративного капіталу на "владу" творців [17].

Бузгалін і А. Колганов також вказують, що підпорядкування творчої праці капіталу відкриває перед останнім воістину безмежні перспективи підвищення експлуатації й привласнення доданої вартості. Справа в тому, що творча праця здатна створювати безмежні цінності, ринкова вартість яких з часом також виявляється нескінченно великою. Так, приватизувавши, скажемо, розроблений якимсь генієм рецепт ліків від раку, корпорація, що уклала з цим творцем контракт, одержить у своє повне розпорядження джерело нескінченного зростання її багатства, абсолютно незрівнянного з тим "трудовим" доходом, що отримає безпосередній творець, навіть якщо врахувати всі отримані ним преміальні доплати і бонуси [17].

Висновки

1. Дослідження людського капіталу як явища повинно здійснюватися на основі системного підходу, який передбачає аналіз не тільки його визначення, елементів та властивостей, але конкретних соціально-економічних відносин відображених в ньому.

2. Порівняльний аналіз фізичного та людського капіталу свідчить про наявність не лише аналогії між ним, але й про наявність низки відмінностей.

3. Виникнення поняття людського капіталу обумовлено як об'єктивними, так й ідеологічними обставинами.

4. Вкрай важливу роль грає моральна складова людського капіталу, яка визначає не тільки вектор його використання, але й стан суспільних і державних інститутів.

5. Існує парадокс – з суто економічних позицій мораль як позитивне явище не збільшує, а навпаки, зменшує вартість людського капіталу.

6. Економічні відносини, що існують в капіталістичній економіці, між власниками людського та фізичного капіталу, не дозволяють казати про рівноправне партнерство між ними.

7. Поряд з існуючими протиріччями між працею та капіталом, між суспільним характером виробництва й приватнокапіталістичною формою присвоєння його результатів, народжується нове протиріччя між зростаючим творчим потенціалом людини й прагненням капіталу підпорядкувати його собі.

Література:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Книга II. О природе капитала, его накоплении и применении - М.: ЭКСМО, 2007. / Режим доступа: http://www.cato.ru/library/smith/wealth_of_nations_2.

2. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. / М.: АСТ Москва, 2004. — 730 с.

3. Капелюшников Р. Экономический подход Гэри Беккера к человеческому поведению // США: экономика, политика, идеология. - 1993, № 11. Режим доступа: <http://www.libertarium.ru/libertarium/kapelushworks>.

4. Швери Р. Теоретическая социология Джеймса Коулмена: аналитический обзор // Социологический журнал. - 1996, № 1-2. - С. 62-81.

5. Капіталізація економіки України / За ред. акад. НАН України В.М. Геєця, д-ра екон. наук А.А. Гриценка. –К.: Ін-т екон. та прогноз., 2007.- 220 с.

6. Бурдые П. Формы капитала // Экономическая социология. - 2002, Т.3, № 5. С. 60-74.

7. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация // Общественные науки и современность. - 2003, №2. - С. 5-16.

8. Моделі ендогенного зростання економіки України / За ред. д-ра екон. наук М.І. Скрипченко. – К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2007. – 576 с.
9. Каменецкий В.А., Патрикеев В.П. Капитал (от простого к сложному) / М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. — 583 с.
10. Корицкий А.В. Введение в теорию человеческого капитала: Учебное пособие – Новосибирск: СибУПК, 2000. – 112 с.
11. Маркс К. Капитал. Т1. / Режим доступа: <http://esperanto-mv.pp.ru/Marksismo/Kapital1/kapital1-04.html>.
12. Мандибура В.О. Идеологічна і об'єктивна складові економічної «теорії людського капіталу» / Економічна теорія. 2009, №1. - С.34-49.
13. Сиразева А.М. Инвестиции в человеческий капитал как фактор экономического роста: диссертация кандидата экономических наук: 08.00.01. – Самара, 2000. – 199 с.
14. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / НАН України, Ін-т екон. та прогнозув НАН України. – К., 2009. – 864 с.
15. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / Режим доступа: http://www.koob.ru/weber/protestantskaya_etika.
16. Мораль і бізнес (стенограма засідання круглого столу) / Економіка і прогнозування. - 2009, №2. - С.128-156.
17. Бузгалин А., Колганов А. Капитал XXI века": к теории глобальной гегемонии капитала / Режим доступа: <http://alternativy.ru/ru/node/172>.

Abstract

Goryachuk V. F.

Concept of the human capital, its essence and the place in system of economic relations

In article questions of evolution of concept of the human capital are considered, the comparative analysis of the physical and human capital is made, the special role of a moral component of the human capital as vector of its use is determined, the paradox about influence of morals on cost of the human capital is formulated, the analysis of the human capital as sets of economic relations is carried out